

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ У ХУДОЖНІЙ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ

(вербалізація лінгвокультурного концепту ЧАС у творчості Ліни Костенко)

У статті розглядаються окремі аспекти дослідження мовної картини світу, зокрема розкриває особливості осягнення темпоральних відношень Ліною Костенко та їх концептуалізацію у ліриці української поетеси.

Ключові слова: мовна картина світу, художній час, лінгвокультурний концепт.

В статье рассматриваются отдельные аспекты исследования языковой картины мира, в частности особенности постижения темпоральных отношений и их концептуализацию в лирике украинской поэтессы Лины Костенко.

Ключевые слова: языковая картина мира, художественное время, лингвокультурный концепт.

We consider some theoretical issues of language world. Scientific research reveals features of Lina Kostenko's perception of the temporal relations and their conceptualization in the philosophical lyrics of Ukrainian poetess.

Key words: language picture of the world, artistic time, lingo-cultural concept.

Формування нової культурологічної парадигми визначило відповідний стиль лінгвістичного мислення, який потребує перегляду традиційних уявлень про феномен мовної картини світу у мовній семантиці, вироблення нових підходів до вивчення лінгвістичних феноменів, застосування в лінгвістиці нових методологічних стратегій.

Лінгвофілософська інтерпретація проблеми дослідження мовних одиниць у зв'язках з іншими явищами дійсності прослідковується вже у працях Ф.Боаса, Л.Вайсберга, В.Вундта, В. фон Гумбольдта, Дж.Лакоффа, Р.Лангакера, М.Лацаруса, О.Лосева, М.Мамардашвілі, О.Потебні, Е.Сепіра, Ф.де Соссюра, Б.Уорфа, Г.Штейнтала. Особливості функціонування слова в художній мові розкриваються у працях С.Я.Єрмоленко, Л.І.Мацько, Н.М.Сологуб, А.К.Мойсієнко, Л.О.Ставицької, П.Ю.Гриценка, Л.В.Кравець, Г.М.Сюти, С.П.Бибик, М.Г.Железняка, Н.О.Мех та ін.

Фактом своєї феноменальності творчість Ліни Костенко спонукала до концептуально різних підходів її осмислення, репрезентованих у працях В.Базилевського, В.Брюховецького, В.Дончика, М.Ільницького, М.Кудрявцева, Ю.Карпенка, І.Кошелівця, А.Макарова, О.Никанорової, В.Панченка, В.Саєнко, Т.Салиги, Е.Соловей, І.Фізера, В.Шелест, але всі ці дослідження здійснені в аспекті літературознавчого аналізу. З огляду на це, актуалізується потреба у дослідженні сутності мовних явищ, зокрема особливостей вербалізації часових відношень у творах Ліни Костенко.

Дослідження художнього тексту передбачає аналітичну єдність реального, акціоного і вербального планів, відповідно включає такі елементи, які не можуть бути описані лише за допомогою мовних знаків. Провідна роль у таких дослідженнях нале-

жити лінгвокультурним концептам, які виникають внаслідок взаємодії мовної і концептуальної картин світу, є універсальними орієнтирами творчої діяльності. Лише в контексті загального художнього плану творів можна визначити як загальну семантику, так і окремі відтинки мовних одиниць національної мови.

Особливістю нашого дослідження є те, що його стрижневим елементом є мовна картина творів Ліни Костенко, яка відображає як особливості художнього сприйняття світу взагалі, так й індивідуальні особливості осягання навколишнього світу людиною. При цьому наголосимо, що світ постає перед людиною як єдине ціле і лише в результаті її інтелектуальної діяльності уречевлюється в словах і мовних формах.

Як зазначає Е. Соловей у дослідженні, присвяченому українській філософській ліриці, існує так званий “наджанровий” план філософських шукань [1: 19]. Саме у такому жанрі, на наш погляд, і творить Ліна Костенко. Варто було б розкрити сутність терміну “наджанровий” і, відповідно, обґрунтувати свої міркування щодо віднесеності творчості поетеси до цього різновиду філософського осмислення світу. Зрозуміло, що філософський метажанр (наджанр) – це спрямування мислительних зусиль, опосередкований вияв філософських зацікавлень, результат особливого когнітивного осягнення світу, коли широта охоплення думкою навколишнього світу виходить за межі реальності.

Ключовим концептом, який ми виокремили з художньої картини творів Ліни Костенко, визначаємо ЧАС.

Надзвичайну роль хронотопу помітили свого часу теоретики та історики літератури Д.Лихачов, М.Бахтін, Ю.Лотман, М.Кормин, М.Гей, активно осмислюють її сучасні літературознавці Т.Салига, Ю.Барабаш, Р.Мовчан, Н.Копистянська, О.Шупта-В’язовська, Н.Малютіна, С.Скиба, Л.Федорчук, Н.Тичина, В.Маковська, О.Луцишин, Н.Тодчук, О.Порпуліта, Т.Крупеньова, В.Зубович та ін.

Зазначимо, що у своїй творчості Ліна Костенко максимально розширює часовий простір: до вічного часу та універсального простору.

Відомо, що художній час залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів, взаємопроникнень різних емоційних малюнків, контрастів, але найбільш вагомим серед цих чинників є інтелектуальна діяльність людини, від якої якраз і залежать особливості членування цілісної картини світу і подальше оречевлення в словах і мовних формах результатів цієї аналітичної роботи.

Логіка наукового дослідження підказує необхідність розкриття поняття “мовна картина світу”, яке має досить різноаспектне трактування. Так, короткий словник лінгвістичних термінів визначає мовну картину світу (надалі – МКС) як “членування предметного і поняттєвого світу засобами мови – словниковими, граматичними одиницями” [2: 93]. При цьому, МКС відбиває особливості сприйняття світу мовцями.

О. Селіванова розуміє мовну картину світу як “представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій, сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності в етносвідомості” [3: 365]. Отже, ми бачимо, що більша увага тут звертається на особливості сприйняття світу не окремим індивідом, а цілим етносом, які передаються із покоління в покоління, накладаючи таким чином відбиток на концептуалізацію світу всіх представників етнічної групи.

Аналіз творчого доробку Ліни Костенко показав, що особливості сприйняття світу

поетесою і подальше його відображення в поетичних та прозових творах багато в чому віддзеркалює особливості осягнення навколишнього світу українським етносом. О. Богомолець у передмові до поетичної збірки “Гіацинтове сонце” написала, що поезія Ліни Костенко – частина кожного, хто не не терпить брехні і блазентства, зради і пластикової любові; вона пробуджує від сну душі сотень тисяч людей, які змогли стати “прозрілими творцями свого життя”, а це тому, що поетеса живе поза реальним часом і не обмежується просторовими рамками: “Ідуть сніги... Плюс мінус безконечність” [4: 124]; в її неосяжному талантові поєднується логічно протилежні категорії і поняття, зливаються в єдине ціле епохи, відстанню у сотні тисяч років [5: 12].

Ключовим концептом нашого дослідження є концепт ЧАС. С. Я. Єрмоленко зазначає, що сема “час” є наскрізним мотивом поетичних текстів Ліни Костенко [6: 198]: “Століття – лише на розгін” [4: 175]. Д. Дроздовський підкреслює, що поезія Л. Костенко не означає дефінітивно час – “вона *просто є* в Часі” [4: 283]. Так, уже перші поетичні твори, вміщені в збірку “Вибране” [7], демонструють, наскільки тісно переплітаються індивідуальні та національні особливості сприйняття світу:

І засміялась провесінь: – Пора! –
За Чорним Шляхом, за Великим Лугом –
Дивлюсь: мій прадід, і пра-пра, пра-пра –
Усі ідуть за часом, як за плугом. [7: 4].

Крім того, що в цьому уривку відбивається бездоганне знання Ліною Костенко української історії, оскільки використовується метафорична назва Запорозької Січі – Великий Луг, порівняння “усі ідуть за часом, як за плугом” свідчить про те, що поетеса мислить категоріями, близькими українському духові. Але це не вичерпує всіх особливостей сприйняття світу Ліною Костенко. Очевидним є й той відтінок, що кожна людина приречена йти за часом, так само як кожен українець змушений йти за плугом, аби прожити, прогудувати родину і така “традиція” передається з покоління в покоління: “прадід і пра-пра, пра-пра”.

Надалі сприйняття світу українською поетесою набуває складніших форм і виразів. Вона мислить кожною миттю, годиною, роком і так до віків, епох і аж до самої вічності:

Ще *мить*, ще *мить*, ще тільки *мить і мить*,
І раптом озирнувся, а це вже *роки й роки!*
А це уже *віки*... [7: 10].

Поетичну збірку “Гіацинтове сонце” відкриває вірш “І знову пролог (Гіацинтове сонце)”, в якому в одне ціле сплітаються діаметрально протилежні часові проміжки – мить і вічність:

Маю *день*, маю *мить*,
Маю *вічність* собі на остачу... [5: 17].
Кожен ранок був нічю.
Кожна ніч була передоднем.

Кожен *день* був жагучим чуттям *передцать*. [5: 17].

Геніальність поетичного таланту виявляється в тому, що логічно взаємозаперечні поняття стають у поезії взаємозамінними, до філософського сприйняття часу людиною додаються глибокі емоційні переживання. Цей фрагмент поетичного тексту є цікавим з лінгвістичного погляду: префікс перед- вказує на розгортання дії в майбутньому, але в

поетеси він набуває здатності до передбачень – передщасть.

Наголошуємо на тому, що поетеса мислить позапросторово і позачасово. Вона не намагається втіснити життя людини в якийсь біологічний проміжок, а “летить”, “пливе” разом з часом :

Пролітають над нами **віки**, лихоліття і хмарки,
Я там теж пролітаю, я теж пролітаю там. [7: 43].

Дюймовочка в листочку капустяному, -
Я у життя із вічності пливу. [7: 60].

Легко прослідкувати, що лексико-семантичне поле “час” у художньому доробку української поетеси об’єднує слова: безсмертя, віки (вік), вічність, вчора, завтра, дні (день), ніч, епоха, ера, літа, роки (рік), століття, хвилинка, мить, майбутнє, минуле, пора, темп, сучасність, а також похідні від них типу: вічний, одвічний, вовіки, сучасний та ін. На наш погляд, темпоральний семантичний відтінок мають і такі лексеми, як пам’ять, сон, особливо, якщо вони поєднуються з мовними одиницями, які мають внутрішню часову сему:

Чорний **сон віків** не збудеться
що мине а що й забудеться
що засне а що й розбудиться
чорний **сон віків** не збудеться [5: 57].

І де ж ті вишні, де ті вишні?

І де ті сні **давнеколишні**? [4: 200].

Такі сполучення набувають здатності бути провідником у минуле.

Ліна Костенко у своїх поетичних творах порушує проблеми існування людського суспільства. Дуже точно використане риторичне питання, яке підсумовує міркування поетеси про вплив часу на існування людини, на збереження її морального “Я”:

Віки минули і віки грядуть

Чи людством бути

Люди ще спроможні? [7: 262].

...Ідуть роки. Ідуть століття.

Хтось щось руйнує. **Хтось** і створює. [7: 361].

Помітним є те, що незмінним атрибутом поезії Ліни Косенко є використання глибокої метафори і неадресності її думки, тобто використання неозначених займенників.

Віки мовчать. Душа не б’є на сполох

Порожніх слів намножилась душа. [7: 428].

Чітко простежується розчарування поетеси від споглядання на сучасний стан суспільства, на моральне обличчя людства, на меншовартість кожного нового покоління, на те, що “майстри помирають, а підмайстри ще не стали майстрами” і від того спогад залишається як рана, і від того болить серце непересічної особистості.

Виміри часу у Ліни Костенко надто різноманітні, її думка сягає не однієї епохи. Так само не знає вона і просторових обмежень: в часі Марусі Чурай, Богдана Хмельницького, Рогніди і Полоцького князя, подорожує разом з чумаками, опиняється в саду нев’янутих скульптур; фольклорні та літературні ремінісценції відбиваються в спогадах, тому що саме в них можна плисти “в ніч коротку назад по річці незворотнього часу”, бачити, як по той бік “все ще первісне”, а по цей бік – “прогрес” і лише так можна досягнути вартість

всього того, що людство втрачає з плином часу:

Гуманність добігає свої кроси
Задумалась на фініші століть. [7: 267].

І там, де “хочеться етики, пера, пензля і струни”, маємо “бздур модню, чорний викид сірководню з отруєних століттям душ”. Поетеса майстерно поєднує у метафоричних виразах матеріальні і духовні трагедії, маючи на увазі не лише свій народ, але й все людство взагалі [4: 109].

Звичайно, тонка душа Ліни Костенко не може витримувати такої фальші, тому вона закликає отямитись і не втратити внутрішньої краси:

І в житті, як на полі мінному,
я просила в **цьому сторіччі**
хоч би той магазинний мінімум:
- Люди, будьте взаємно ввічливі! [5: 45]

І в цьому шаленому темпі відбувається перехід “від етики до синтетики”, коли в “перенаселеній Європі, в цивілізовані часи” кудись поділись “людські голоси”:

Шалені темпи. Час не наша власність.
Фантастика – не мріяв і Жюль Верн.
Кипить у нас в артеріях **сучасність**.
Нас із металу викував **модерн**. [7: 27].
Вокзали, **темпи**, терміналі,
в прогрес запряжена душа [4: 183].

Від таких широких часових вимірів поетеса легко переходить на конкретні дати, на час, обмежений календарними рамками, але відразу ж відбувається органічне поєднання конкретного з абстрактним:

22-го березня 22-го вересня
22-го жовтня 22 22 (двадцять два)...

Чорні лебеді часу з лебединої пісні сторіч [4: 112].

Дуже часто в поезіях Ліни Костенко зустрічається лексема СУЧАСНІСТЬ, яка, на наш погляд, є точкою відліку часу: до минулого чи до майбутнього, а то й до вічного. Про невідворотність часового поспіху ми вже говорили, але дуже влучно всю боротьбу з часом поетеса вмістила в такій формулі: “Час – не наша власність”. Хоча Ліна Костенко намагається використати кожну мить життя, “вхопити за золоте крильце секунду”, як годинник із її вірша, але:

Здається, **часу і не гаю**,
А не встигаю, не встигаю!
 (“Здається, часу і не гаю...”).

Художнє слово Ліни Костенко віддзеркалює її суспільні переконання і переживання за долю України. Так, у метафоричному образі “старесенької” бабусі, “старшої мами”, яка іде по дорозі “**Як завжди. Як недавно. Як давно**”, змальовано сучасне нашої держави, яка, ще має час: “ще час є в тебе, пізно, але ж е!”, але вона кудись пішла, й нема її, нема...

О. Пахльовська, розглядаючи потребу в часі людей різного роду життєвих покликань, пише, що для письменника “кайрос” [час Бога, якість часу – І.З.] – єдино потрібне слово в єдино можливий момент [5: 81]:

І слова
хоча б єдиного!
що має *безсмертний сенс* [5: 51].

Українська поетеса не розчарується в “синтетичному віці”, у штучній любові, і, “одягаючи пурпуровий плащ”, продовжує боротьбу, шукає відповідь на одвічне питання – що таке життя?

О, як мені жилось і як мені страждалось!

І як мені *навіки* знаки воно далось!

А що таке життя? Чи те, що *переждалось*?

Чи – все-таки життя – це те, що *відбулось*? [4: 176].

Отже, наше дослідження виявило такі слова, метафоричні вирази, слова-символи, які об’єднуються в лексико-семантичне поле “ЧАС” (заповнюють слоти концепту ЧАС): *час, вік, віки, вічність, вчора, завтра, день, дні, день за днем, дати, майбутнє, завтра, мить, фініш, старт, тисяча літ, дійсність, казка, секунди крильце золоте, усе віки, нове століття, новітня, сто років, сучасність, модерн, безсмертя, те, що переждалось, те, що відбулось, безмежність, епоха, незабутнє, майбутнє, століття, минуле, по етапу століть, не ті часи, вічна, позаминуле, був до нас, будеш після нас, секундант, півжиття, тіль сторіч, незворотній час, як завжди, як давно, як недавно, тисяча століть, часи потомні, завжди, одвічний, сторіччя, сьогодні, прийдешні віки, етика, синтетика, модерн, цивілізовані часи, мільярд років, мільйон років, фініш століть, гуманність, сон років, мине, засне, розбудиться, хвилини, реальна мить, проминуло, промайнуло, правічність, первісне, прогрес, споконвіку.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Соловей Е. Українська філософська лірика: Навч. посібник із спецкурсу. / Е. Соловей. – К.: Юніверс, 1999. – 368 с.
2. Єрмоленко С.Я., Бирик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бирик, О.Г. Тодор. – К., 2001. – С. 93.
3. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава, 2006. – С. 365.
4. Костенко Л.В. Річка Геракліта / Ліна Костенко; упоряд. та передм. О. Пахльовська; післямова Д. Дроздовського; худож. С. Якутович. – К.: Либідь, 2011. – 336 с.
5. Костенко Л.В. Гіацинтове сонце: поезії / Ліна Костенко; упорядкув., музика О. Богомолець; малярство І. Марчука; авт. ст. О. Пахльовська. – К.: Либідь, 2010. – 168 с.
6. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури. / С.Я. Єрмоленко – К.: Ін-т укр. мови НАН України, 2009. – 352 с.
7. Костенко Л. В. Вибране. / Л.В. Костенко. – К. Дніпро, 1989. – 559 с.

**СТРУКТУРНЫЕ КОМПОНЕНТЫ МОТИВА «ОБРАЩЕНИЕ
ЗАГОВЕРИВАЮЩЕГО...» И ИХ РОЛЬ В ЗАГОВОРНОМ ТЕКСТЕ**
(на материалах белорусских лечебных заговоров)

Стаття присвячена аналізу основних структурних компонентів замовного мотиву – змістовної, семантично завершеною одиниці тексту – суб'єкта, його дії, об'єкта, на яке спрямовано дію суб'єкта.

Ключові слова: *замовний жанр, мотив, структурні компоненти, суб'єкт, об'єкт, дія суб'єкта, семантика.*

Статья посвящена анализу основных структурных компонентов заговорного мотива – содержательной, семантически завершённой единицы текста – субъекта, его действия, объекта, на которое направлено действие субъекта.

Ключевые слова: *заговорный жанр, мотив, структурные компоненты, субъект, объект, действие субъекта, семантика.*

This article analyzes the main structural components of incantation motive – the content is semantically complete units of text – the subject of its action, the object targeted by the action of the subject.

Key words: *incantation genre, motif, structural components, subject, object, action entity semantics.*

Заговорный жанр – уникальное явление в традиционной культуре белорусов, что проявляется в первую очередь в его трехкомпонентности. Как справедливо отметил А. Юдин, «словесный текст является составной частью сложного акционально-вербально-реального (т. е. совмещающего выполнение определенных действий, произнесение некоторых слов и нередко использование каких-то предметов) магического текста» [1: 4-5]. Трехкомпонентность заговорного жанра проявляется также в том, что в его состав входят «субъект коммуникации (экспедиент), вербальный или обрядовый «текст», играющий роль медиатора (посредника) коммуникации, воспринимающий (реципиент)...» [2: 112]. В предлагаемой статье будет проведен анализ именно вербального, относительно небольшого по размерам, компонента, в частности одного из его содержательных единиц – мотива «Обращение заговаривающего...» с точки зрения выявления семантики структурных компонентов. Для выполнения поставленной задачи необходимо в первую очередь обратить внимание на характер постоянства или изменяемости *субъекта, объекта и действия* как главных слагаемых мотива.

Симптоматично, что несмотря на архаичность жанра, доминирующее место занимает субмотив (реализация мотива на объектом смысловом уровне) «Обращение заговаривающего к христианским персонажам», что подтверждает высказывание Дж. Фрэзера о том, что «церкви очень часто удавалось привить ростки новой веры к старому языческому древу» [3: 363]. Аналогичного взгляда придерживается и А. Морозов, утверждая, © *Вергеенко С.А., 2011*